

गुल्मी जिल्ला र मगर जाति

डा.गोविन्द प्रसाद थापा

गुल्मी जिल्लाको मगर संघका अध्यक्ष श्री बालासिङ्ग काउछा मगरबाट मलाई आग्रह भयो उहाँहरूको पत्रिका लंघनका लागि एउटा लेख लेखी दिनु पऱ्यो भनेर । प्रारम्भमा त मैले हुन्छ लेखी दिन्छु पनि भनि हाले । म आफु मगर जाति र गुल्मी जिल्लाकै बासिन्दा भएकाले लेखको शिर्षक पनि “गुल्मी जिल्ला र मगर जाति” भनेर लेख्छु पनि भनी हाले । पछि पो बुभदै जाँदा त लेख बुभाउनु पर्ने समय पनि थोरै मात्र बाँकि र विषय पनि अपठ्यारो लाग्यो । म आफु इतिहास विषयको कमजोर विद्यार्थी त्यसमाथि पनि पुलिसको चर्को जागीर । यी दुई कठीन परिस्थिति हुँदा हुँदै पनि लेख्न तम्सिनु पऱ्यो । लेख तपाँईहरूको हातमा छ । लेखको विषय ऐतिहासिक र नेपाली इतिहासमा नै अलिखित रूपमा रहेको हुँदा पाठक वर्गलाई रुचिकर हुनेछ भन्ने विश्वास छ ।

कश्मिरका राजा जयपिदा र नेपालका राजा अरामुडीका बीच “काली गण्डीका”(Kaligandika) का किनारमा भएको लडाई कल्लणको राजतरंगिणी नामक इतिहास पुस्तकमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । उक्त युद्धमा अरामुडीले जयपिदालाई बन्दी बनाएर राखेको स्थानको नाउँबाट उक्त युद्ध गुल्मी जिल्लामा नै भएको अनुमान गर्न सकिन्छ, भनी विद्वानहरूको राय रहेको छ । स्टीनले अंग्रेजीमा अनुवाद गरेको उक्त पुस्तकबाट केही पंक्तिहरू तल उद्धृत गरिएका छन् ।¹

531. King *Aramudi*, who ruled *Nepal*, and who possessed of wisdom and prowess, wished to prevail over him by cunning.

532. When that [king, i.e. Jayapida] had entered his land, he did not pay homage, but retired with his army to a great distance.

533. While he (Jayapida), eager for conquest, thus pursued him, he defeated one ruler after the other without having to undertake special expeditions.

537. Then on the [opposite] river bank, which was on the king's right, there was [seen] *Aramudi* in position, displaying his army together with his royal parasol.

538. When Jayapida saw that [king's] mighty force, he flamed up, just as the fire when fed with liquefied butter.

539. As he saw before him the water of the river only knee-deep, and [hence] offering no obstacle, he stepped into it to cross, angry as he was, and unacquainted with the country in which he had not been before.

540. When the king reached mid[-stream], the river, which was near the sea, was filled by the tide rising at an unexpected hour, and became unfordable.

1 Stein, M.A. Kalhan's Rajatarangini; A chronicle of the Kings of Kasmir, vol. I Book IV, pp.170-172

541. Then the king's army, with its mass of men, elephants, and horses, was washed away by the swollen river, and destroyed in a moment.

542. The king, whose ornaments and clothes were torn off by the breaking waves, was carried far away by the flood, while cutting through the billows with his arms.

543. The pitiable cries of one army, the other triumphant shouts of the other, and the din of the river's, spread uproar in all directions.

544. And the quick[foe]from other bank dragged out and captured Jayapida by means of [men] who stood ready with [inflated]skins, and[thereupon] celebrated a feast.

546. He[Aramudi] placed Jayapida in the hands of trusted jailors, in a castle which was [built] of stones on the bank of the Kalagandika, and very high.

563. When the clever [minister] had obtained the consent of the duped [Aramudi], he went to the imprisoned King Jayapida.

राजाराम सुवेदीका अनुसार जयपिदा र अरामुडीका बारेमा नेपालको इतिहास मौन छ। जयपिदाको शासनकाल वि.सं.८०८ देखि ८३९ सम्म रहेको देखिन्छ र सम्भवतः वि.सं.८१३ भन्दा पछि यो युद्ध भएको हुन सक्ने बताउनु हुन्छ।^२

त्यसताका गण्डकी र कर्णाली प्रदेशमा अरामुडी नामका स्वतन्त्र राजा भएको बुझिन्छ र “उनी मगराँत क्षेत्रको राजा भएको देखिन्छ” डी.आर.रेग्मीले त अरामुडी “मगरका नाइके होलान त ?” भनी शंका व्यक्त गरेको पाइन्छ।^३

त्यस्तै माइकल विजेलले (Michael Witzel) पनि जयपिदा र अरामुडीको युद्धको चर्चा गरेका छन्। उनकै शब्दमा:

" A battle between the Kashmiri king and the "Nepalese King" Aramudi took place on the Kala-gandika, the modern name Kali Gandaki, the Kashmiri King was defeated and kept a prisoner in a fortiness built high above the bank of the Kalagandika. The place where the Kashmiri King was kept temporarily is called by Kalhana *asma-vesman* "stone house". In modern Nepal, there is Gulmi district, situated on the west bank of the Kaligandaki; Gandigulma is already known from two documents of 998 and 1165 AD. Now Gulma means "Police station, toll station", and M.R. Pant conjures that king Armudi's "stone house" is intended here."

उनी विजेलले पनि अरामुडी मगर हुन सक्ने तर्फ इंगित गर्दछन्। उनको तर्क अनुसार अरामुडी नाम मगर भाषाबाट रहेको हुन सक्ने बुझिन्छ।^४

^२ राजाराम सुवेदी, गुल्मी जिल्लाको ऐतिहासिक भलक, p.42

^३ डि.आर.रेग्मी, Ancient Nepal, 1962, p.172

^४ Michael Witzel, Nepalese Hydronomy, Harvard University, 12 July 1991, p.19-20

"We are therefore led to think that Aramu-di (or Ara-modi?) might represent a Magar name for the area this " King of Nepal" had under his reign."

उनको तर्क अनुसार मगर भाषामा नदीहरूको नाम -री वा -डी मा अन्त्य भएको छ जस्तै : मर्याडदी, रिडी, हुग्दी, म्याग्दी, बुरी गण्डकी, भेरी, छम्दी, लुम्दी, गेदी आदी । यसैको आधारमा अरामुडी पनि कतै मगर भाषाबाट श्रृजित नाउँ होकि त भन्ने रहेको छ। यद्यपी यस विषयको टुङ्गो भने अझै लागेको छैन ।

आज गुल्मी जिल्ला बारे थप केही भनी रहनु पर्दैन । तथापि यस जिल्लाको नामाकरणको प्रसंग पनि रोचक छ । त्यसैले केही उल्लेख गर्न सान्दर्भिक होला ।

इतिहासविद राजाराम सुवेदी का अनुसार वर्तमान कालमा गुल्मीक्षेत्र एक जिल्लाको रूपमा भएपनि पहिले यो साँढे महत्वको ठाउँ मानिन्थ्यो । मध्यकालमा त्यो क्षेत्रलाई मगराँत वा मगराँत भनिन्थ्यो । सो क्षेत्रमा मगर जातिको बस्ती बाहुल्य थियो । यस क्षेत्रमा बलिहाङ्ग नामक एउटा राज्य नै थियो र यसको राजधानी बल्हेडगढीमा थियो । त्यसो हुनाले गुल्मी नाम कतै मगर बोलीसँग सम्बन्धित छ कि भन्ने तर्क गर्नु पनि अप्रासाँगिक छैन । तर हालसम्म प्रचलित मगर कुरा र खाम कुराले गुल्मीको अर्थ गर्दैनन् र यसको व्युत्पत्ति हेतु पनि थाहा पाइदैन भनी उल्लेख गरेका छन् ।^५

गुल्मी जिल्लाको नामाकरणको प्रसंगमा सबैभन्दा नजिक विद्वान धनब्रज बज्राचार्य पुगेको जस्तो लाग्छ । उनले "गण्डी"लाई काली गण्डकी र "गुल्म विषय" भन्दा सैनिक टुकुडी बस्ने क्षेत्र भएकोले वर्तमान गुल्मी हुनुपर्ने वा त्यस क्षेत्र वरिपरि हुनुपर्ने कुरा तोकेका छन् ।^६ यस कुरासँग डि.आर.रेग्मी र एम.आर.पन्त दुवै जना सहमत हुनु हुन्छ ।

मैले इतिहासको पानाबाट उपरोक्त दुइवटा ऐतिहासिक प्रसंग बारे कुरा उठाए । प्रसंगबश उठ्ने कुराहरूको खुलदुली भने मेटिन बाँकि नै छ । ती हुन अरामुडी र जयपिदाको युद्धको प्रसंग नेपाली इतिहासमा किन उल्लेख भएन ? अरामुडी को थिए त ? जयपिदाको पुनः विजय पछि के भयो ? आदि । त्यस्तै गुल्मी जिल्लाको नाम "गुल्मी" कसरी रहन गयो त ? भन्नेवारे अन्तिम र सर्वमान्य तर्क आउन बाँकि नै देखिन्छ ।

यस्ता महत्वपूर्ण घटनाहरूको नेपाली इतिहासमा उल्लेख सम्म नहुनु र अध्ययन-अनुसन्धान तर्फ कुनै प्रकारको जिम्मेवारीपूर्ण पहल नहुनु दुःखद कुरा हो । आशा छ आगामी दिनहरूमा यस्तै थुप्रै ऐतिहासिक घटनाहरूका वारेमा अध्ययन-अनुसन्धान हुनेछन् र अलिखित वा विवादित कुराहरूको सही र निष्पक्ष ढंगबाट निर्याल हुनेछन् ।

^५ राजाराम सुवेदी, गुल्मी जिल्लाको ऐतिहासिक भूलक, p. 18-19

^६ धनब्रज बज्राचार्य, "मध्यकालका शुरुका केही अभिलेख", सि.एन.ए.एस.जर्नल, भो. ५, नं. १, (दिसम्बर १९९७ ई.) पृष्ठ ४९